

TİHÂME

Arabistan, daha az yer tutan güney kesimi Yemen Cumhuriyeti sınırları içinde kalır.

Sıcak ve kurak iklimin hâkim olduğu, doğal bitki örtüsü açısından çöl ve çölümsü bozkır görünümündeki Tihâme coğrafi bakımdan farklılık arz etmektedir. Gerideki dağlara doğru basamak basamak yükselir ve genellikle yeni tortullardan meydana gelir. Cidde, Yenbu', Cizân, Hudeyde, Mehâ, Kahme ve Şükayk gibi liman bölgeleri dışında Kızıldeniz kıyıları daha çok mercan kayalıklarıyla kaplıdır ve gemiler için tehlikelidir. Sahilden içeriye doğru farklı bozkır tipleri yer almaktadır. Kuzeyde taşlık bozkır, güneye doğru tuzlu bozkır ve kumlu çöl bozkır hâkimdir. Bozkır bitkilerinin yetişmesine uygun kıyı arazileri kaktüs, kâfur, çivit gibi kıyı ve yarı sahra bitkileriyle kaplıdır. Serât dağlarına yakın yüksek ve dağlık toprakları daha bol yağış aldığından tarıma elverişlidir. Özellikle kuzeyden güneye doğru Mevza', Heys, Harad, Mevr, Surdud, Sehâm, Rima', Risyan, Gayl ve Zebîd gibi vadilerde darı, susam, karpuz, muz, mango, hurma ve pamuk gibi ürünler yetiştirilir. Tihâme, Serât dağlarından batıya doğru akan, ancak denize ulaşmayan derelerin suladığı vadileri dolayısıyla önemli bir tarım bölgesidir (Stone, I, 286-287). Yemen Tihâmesi şehirlerinden olan Cüreş, İslâm öncesinde yarımadanın belli başlı tarım merkezleri arasında sayılmaktaydı (İbn Hişâm, s. 1081; Taberî, III, 131). Tarımın yanı sıra bölgenin başlıca iktisadî faaliyetleri balıkçılık, denizcilik, belli ölçüde inci ve sünger avcılığı idi (Stone, I, 287). Suriye ile Yemen arasındaki ticareti sağlayan iki ana yoldan biri olan ve Hadramut-Tihâme-Hicaz üzerinden Suriye'ye ulaşan ticaret yolu sebebiyle Tihâme ticarî bakımdan büyük önem taşıyordu. İslâm öncesinde Arabistan'ın meşhur panayırlarından Hubâşe, Yemen Tihâmesi'nde kuruluyordu. Hz. Peygamber'in Hatice ile yaptığı ticarî iş birliği sırasında buraya da gittiği bildirilmektedir (Taberî, II, 281).

İslâm'ın zuhurunda kuzeyde Huzâa, güneye doğru Ezd ve Kinâne'nin çeşitli kolları, Ak, Eş'ar, Devs gibi kabileler Tihâme bölgesinde oturuyordu. Hâşimoğulları ile Huzâa'nın bazı kolları arasındaki dostluk antlaşması dolayısıyla Huzâa'dan bazı kişiler ilk müslümanlar arasında yer aldı. Huzâa'nın kollarından Eslemîliler'in büyük çoğunluğu Uhud Gazvesi sırasında müslüman olmuştu. Hz. Peygamber'in Huzâa'nın Büdeyl, Büsr ve Amr kollarına yazdığı mektupta, kendilerini Tihâme halkı içinde en çok takdir ettiği ve akrabalık yönün-

den kendine en yakın bulduğu kabileler şeklinde tavsif ettiği görülmektedir (Vâkıdî, II, 750-751; İbn Sa'd, I, 272). Huzâa'nın kollarından Benî Mustalik, Kureyş'le ittifakı bulunan kabileler topluluğu (Ehâbiş) içerisinde yer almıştı. Bu kabilelerin Uhud ve Hendek savaşlarında Mekke ordusunun önemli bir kısmını teşkil ettiği zikredilmektedir (Taberî, III, 500, 570). Yemen Tihâmesi'nde yaşayan Devs kabilesinden Tufeyl b. Amr ed-Devsî, Mekke devrinin ilk yıllarında Hz. Peygamber ile görüşüp müslüman oldu. Ardından kabilesine dönerek Devsîleri İslâm'a davet etti. Önceleri zorluklarla karşılaştıysa da onun gayretiyle Devsîler arasında Müslümanlık yayıldı. Tufeyl, 7 (628) yılında yetmiş seksen müslüman aile ile birlikte Medine'ye geldi. Eş'ar'ın İslâmî dönemde tarih sahnesine ilk çıkışı da 7. yıla rastlar. Yaklaşık elli kişilik bir heyet müslüman olduğunu bildirmek için Medine'ye gitmek üzere denize açıldı. Fakat gemileri fırtına yüzünden Habeşistan'a sürüklenince buradaki muhacirlere katıldı. Ca'fer-i Tayyâr ve arkadaşlarıyla birlikte Medine'ye geldi.

Mekke fethinin ardından Hz. Peygamber, 9 (630) yılında Tihâme'de yaşayan Benî Has'am üzerine Kutbe b. Âmir kumandasında bir seriyye gönderdi. Devs, Eş'ar, Ezd gibi bölge kabileleri Medine'ye heyet yollayarak İslâm'ı kabul ettiler. Daha sonra bölgeye gönderilen valilerin idare ettiği Yemen Tihâmesi'ndeki kabileler, Resûlullah'ın sağlığında peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Esved el-Ansî'ye destek verdiler. Hz. Ebû Bekir döneminde Benî Ak ve Eş'ar kabileleri gibi bölgenin güney taraflarındaki bazı kabileler tekrar irtidat olaylarına katıldıysa da itaat altına alındılar. Bu tarihten sonra Hicaz Tihâmesi ve Asir Tihâmesi'nin tarihi genellikle Hicaz bölgesinin tarihiyle iç içedir. Yemen Tihâmesi'nde Abbâsiler döneminden itibaren bazı hânedanlar kuruldu veya bölge bazı büyük devletlerin hâkimiyeti altına girdi. Halife Me'mûn zamanında Yemen Tihâmesi'nde karışıklık ortaya çıktı. Eş'ar ve Ak kabilelerinin çıkardığı isyanlar kontrol altına alınamadı. Bunun üzerine Emevîler'in meşhur valilerinden Ziyâd b. Ebîh'in torunlarından Muhammed b. Abdullah b. Ziyâd vali olarak tayin edildi ve önemli bir askerî birliğin başında bölgeye gönderildi (203/818). Halifenin emriyle idarî merkez olarak Zebîd şehrini kuran Muhammed üç yıl içinde bölgeyi Hadramut'a kadar hâkimiyet altına aldı. İsmen Abbâsî hilâfetine bağlılığını sürdüren Muhammed'in kurduğu Ziyâdîler'le birlikte (818-1018) Yemen Tihâmesi böl-

gesinde müstakil hânedanlar dönemi başladı. Ziyâdîler'in yıkılışının ardından bölge sırasıyla Necâhîler, Süleymânîler, Hemdânîler ve Mehdîler'in (1159-1174) elinde kaldı. 1174-1229 yılları arasında Eyyûbîler'in hâkimiyetinde olan bölgede Resûlîler ve Tâhirîler (1454-1517) hüküm sürdü. Bu devletlerin genellikle Zebîd'i başşehir edinmeleri sebebiyle şehir yaklaşık dört asır boyunca Tihâme'nin kültür ve ilim merkezi rolünü üstlendi. XVI. yüzyılda Osmanlı topraklarına katılan Tihâme, XVIII. yüzyılda bölgede Vehhâbîliğin yayılması yüzünden isyanlara ve siyasî istikrarsızlıklara sahne oldu. 1840'ta Suûdîler'in kontrolüne giren Tihâme 1849'da Osmanlılar tarafından geri alındı. Yemen'in 1918'de bağımsızlığına kavuşmasının ardından Yemen Tihâmesi Yemen topraklarına dahil edilirden tartışılan bir siyasî bölgeye dönüşen Asir Tihâmesi, Mayıs 1934'te imzalanan Tâif Antlaşması ile Suudi Arabistan topraklarına katıldı.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "ğvr", "thm" md.leri; *Tacü'l-'arûs*, "ğvr", "thm" md.leri; Vâkıdî, *el-Megâzi*, II, 722, 750-751; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebevîyye* (nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Dimaşk-Beyrut 1424/2003, s. 1081; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 272, 304, 321-359; II, 117, 162; Taberî, *Tarih* (Ebû'l-Fazl), II, 281; III, 22, 130-131, 134-136, 230-231, 313-328, 500, 570; Hemdânî, *Şifâtü Cezireti'l-'Arab* (nşr. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivâlî), Riyad 1397/1977, s. 58-59, 98-100; Bekrî, *Mu'cem*, I, 203; Şerîf el-İdrîsî, *Nüzhetü'l-müşâk*, Beyrut 1409/1989, I, 136-156; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), II, 74-75; G. R. Smith, "Politische Geschichte des islamischen Jemen bis zur ersten türkischen Invasion", *Yemen*, Frankfurt 1987, s. 136-154; a.mlf., "Studies on the Tihâmah", *JRAS*, sy. 1 (1986), s. 30-39; a.mlf., "Tihâma", *EL*² (İng.), X, 481-482; Francine Stone, "Tihâme", *el-Mevsû'atü'l-Yemeniyye*, Beyrut 1412/1992, I, 286-289; Abdurrahman Hadramî, "Tihâme fi't-tarih", *el-İktîl*, I/2, San'a 1980, s. 41-82; Gaysân b. Ali, "Bilâdû Tihâme ve's-Serât münzü fecr'l-İslâm hatt'e's-senetî's-şâniye 'aşere li'l-hicre", *el-Mecelletü't-târihiyyetü'l-Misriyye*, XXXVIII, Kahire 1995, s. 43-65; A. Grohmann, "Tihâme", *IA*, XII/1, s. 280-282; Settâr Avdî, "Tihâme", *DMBİ*, XVI, 437-440.

ELNURE AZİZOVA

TİK ÇEND
(تیک چند)Lâle Tik Çend Bahâr
(ö. 1180/1766'dan sonra)

Farsça sözlük yazarı ve şair.

Hayatına dair fazla bilgi yoktur. Meşhur eseri *Bahâr-ı 'Acem*'i yazdığı 1152 (1739) yılında elli üç yaşında olduğuna göre 1100 (1689) yılı civarında doğmuş olma-

İdrî. Kehteri, Brahmen veya Zerger Kehteriyân kabilelerinden birine mensup bulunduğu rivayet edilmektedir. Memleketi Delhi'de Nevvâb Saâdet Han'ın yakın dostları arasına girdi. Çok iyi Arapça bilmesi ve Farsça'yı edebî şekilde kullanması iyi bir eğitim aldığını göstermektedir. *Bahâr-ı 'Acem*'de Şeyh Ebû'l-Hayr Hayrullah Vefâyî ve Sirâceddin Ali Han Ârzû adlı iki hocasından bahsetmekle birlikte Ârzû onu arkadaşı diye anmaktadır. Feth Ali Hüseyinî Gerdîzi ve Mîr Muhammed Mîr ile dostluk kurduğu bilinmektedir. "Bahâr" mahlasını kullanan Tîk Çend'in Urduca ve Farsça şiirlerinden günümüze sadece otuz bir beyit ulaşmıştır. Abdullah Vâreste-i Siyâl-kûtî'nin 1180'de (1766-67) yazdığı *Muş-talaḥâtü's-şu'arâ*'nın *Bahâr-ı 'Acem*'in kaynakları arasında yer alması ve Mîr Gulâm Hasan'ın 1188 (1774) yılında kaleme aldığı *Tezkire-i Şu'arâ-yı Urdû* adlı eserinde Bahâr'dan ölmüş kişiler arasında söz etmesi onun bu yıllar arasında vefat ettiğini ortaya koymaktadır.

Eserleri. 1. *Bahâr-ı 'Acem*. Farsça'dan Farsça'ya bir sözlüktür. Müellifin, üzerinde yirmi iki yıl çalıştığını söylediği, 10.000 civarında madde içeren ve alfabetik düzenlenen eserde basit ve mürekkep kelimeler, terimler, kinayeler, mecazlar, istiareler ve atasözleri yer almaktadır. Başka sözlüklerde bulunmayan Farsça kelimeler yanında Arapça ve Hintçe'den Farsça'ya geçen kelimeleri de sözlüğüne alan mü-

ellif Farsça divan ve mesnevilerden örnekler zikretmiştir. Dihhudâ'nın *Luḡatnâme*'si ve Seyyid Cemîl Sehsevânî'nin *Hizânetü'l-luḡat*'ı gibi birçok sözlüğün temel kaynağı olan *Bahâr-ı 'Acem* müellifi hayatta iken birkaç taş baskısı yapılmış, daha sonra da çeşitli neşirleri gerçekleştirilmiştir (Delhi 1269, 1274; nşr. Mevlevî Hâdî Ali, Leknev 1312; Bombay 1334; nşr. Kâzım Dizfûliyân, I-III, Tahran 1380 hş./2001). 2. *Nevâdirü'l-meşâdir* (Delhi 1272). Farsça masdarlar ve fiil isimleriyle ilgili bir eserdir; bir mukaddime, yirmi dört bab ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Masdarlar alfabetik sırayla düzenlenmiş ve ardından türevleri verilmiştir. 3. *Cevâhirü'l-hurûf* (Kanpûr 1267). Bir mukaddime, iki bab ve bir hâtimeden meydana gelen eser Farsça'daki müfred ve mürekkep harflerle ilgili olup harflerin değişimi, etimoloji ve edatlar bakımından önemli bir çalışmadır. 4. *İbtâl-i Zarûret*. Belâgata dair bir eserdir. Zarûret-i şiir konusunu işleyen kitap Gâlib Dihlevî'nin notlarıyla basılmıştır (Delhi 1268). 5. *Şerḥ-i Nisâb-ı Bedîf*. Muhammed Şerîf'e ait eserin şerhidir. Yazılışları aynı, mânaları farklı olan Arapça ve Farsça kelimelerle ilgili bu eserin bir nüshası Bankipûr Patna Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (*Catalogue*, IX, 50). 6. *Bahâr-ı Bostân*. Sa'dî-i Şîrâzî'nin eserine yazılan Farsça bir şerh olup son olarak 1927'de Leknev'de basılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tîk Çend Bahâr, *Bahâr-ı 'Acem* (nşr. Kâzım Dizfûliyân), Tahran 1380 hş./2001, I-III; Sirâceddin Ali Han Ârzû, *Tezkire-i Mecma'u'n-nefâ'is* (nşr. Mihr Nûr Muhammed Han – Zibunnîsâ Ali Han), İslâmâbâd 2006, II, 577; Mîr Gulâm Hasan, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Urdû* (nşr. Habîbürrahman Şirvânî), Aligarh 1940, s. 60; Mîr Muhammed Mîr, *Nikâ-tü's-şu'arâ*' (nşr. Mahmûd İlâhî), Leknev 2003, s. 13; Ali Hasan Han, *Şubḥ-i Gülşen*, Bopâl 1295, s. 69; Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, II, 502-503; Feth Ali Hüseyinî, *Tezkire-i Riḥte-gü-yân*, Haydarâbâd-Dekken 1933, s. 21-24; Şehriyâr-ı Nakvî, *Ferhengnüvîstî-yi Fârsî der Hind u Pâkistân*, Tahran 1341 hş., s. 152-157; Seyyid Abdullah, *Edebiyyât-ı Fârsî min Hinduvân kâ Hîssa*, Lahor 1967, s. 162-169; Ârif Nevşâhî, *Fihrist-i Kitâbhâ-yi Fârsî-yi Çâp-i Sengî va Kâmyâb-i Kitâbhâne-i Gencbaḥş Merkez-i Taḥkîkât-ı Fârsî-yi İrân u Pâkistân*, İslâmâbâd 1406/1986, I, 293, 335, 606; M. Debîr-i Siyâkî, *Ferhenghâ-yi Fârsî ve Ferheng-i Günehâ*, Tahran 1368 hş., s. 164-167; a.m.f., "Bahâr-ı 'Acem", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahran 1377/1999, IV, 712-713; *Catalogue of the Arabic and Persian Manuscripts in the Khuda Bakhsh Oriental Public Library*, Patna 1994, IX, 50; H. Blochmann, "Contributions to Persian Lexicography", *JRAS*, XXXVII/1 (1868), s. 28-30; Mercân Afşâriyân, "Bahâr-ı 'Acem", *DMBİ*, XIII, 101; Vahid Kureyşî, "Bahâr Lâle Tîk Çend", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahran 1377/1999, IV, 697-698.

ÂRİF NEVŞÂHÎ

TİLÂVET

(التلاوة)

Kur'an-ı Kerim'in
tecvid ve tertil üzere okunması
anlamında terim.

Sözlükte "okumak, tâbi olmak" anlamındaki **tilâvet** masdar olup aynı kökün **tü-lüv** (**tilvün**) masdarı da "izlemek, peşi sıra gitmek, uymak" demektir (*Lisânü'l-'Arab*, "tlv" md.). Bir kelâmı ve özellikle Kur'an'ı okumayı ifade eden tilâvet terim olarak "Kur'an-ı Kerim'i hem okumak hem de emir ve yasaklarını, teşvik ve uyarılarını hayata geçirmek suretiyle Allah'ın kitabına uymak" şeklinde tanımlandığı gibi "mânasını anlamak ve gereğince davranmak üzere onu tecvid ve tertil üzere dikkatlice okumak" şeklinde de tarif edilir. Kökün taşıdığı "izlemek" anlamından hareketle tilâvete "Kur'an'ı takdim ve tehir yapmadan mushaftaki tertibe göre okumak" diye mâna verenler de olmuştur (Tehânevî, I, 171; Kermî, I, 256). Tilâvet kıraatle eş anlamlı gibi görünse de bazan okumak, bazan da uyarılarına uymak suretiyle "Allah'ın indirdiği kitabı izlemek" mânasına geldiğinden her tür okuma için kullanılan kıraate göre daha özel anlam taşır; bu bakımdan her tilâvet kıraattir, fakat her kıraat tilâvet değildir (Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "tlv" md.; bk. KIRAAT).

Tilâvet kökü Kur'an-ı Kerim'de biri masdar (el-Bakara 2/121), biri ism-i fâil (es-Sâffât 37/3), diğerleri fiil kalıbında olmak üzere altmış üç yerde geçmektedir (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "tlv" md.). Ayrıca Yûnus sûresindeki (10/30) "teblû" kelimesini kıraat imamlarından Hamza ez-Zeyyât, Kisâi ve Halef b. Hişâm "tetlû" şeklinde okumaktadır. İbnü'l-Cevzî kelimenin Kur'an-ı Kerim'de "kıraat, ittibâ, inzâl, amel, rivayet" olmak üzere beş mânada kullanıldığını kaydetmektedir (*Nüzhetu'l-a'yûn*, s. 221-222). "Kur'an'ı yavaş yavaş, düşünerek okumak" anlamındaki "tertîl" ile (el-Furkân 25/32; el-Müzzemmil 73/4) "okumak" mânasına gelen "kıraat" (el-A'râf 7/204; en-Nahl 16/98; el-İsrâ 17/106; el-Kiyâme 75/18; el-İnşikâk 84/21) tilâvetle yakından ilgilidir. Tilâvet hadislerde de genellikle Kur'an'ı okumayı ifade eder. Aynı anlamda hadislerde tertîl, tahsîn, tezyîn, kıraat, lahn vb. kelimeler de yer alır (Wensinck, *el-Mu'cem*, "rtl", "hšn", "zyn", "kr'e", "lhn" md.leri). Kur'an okumaya ilgili terimlerden biri de "edâ"dır. "Kur'an'ı tecvid kaidelerine göre okuma" anlamındaki bu kelime kıraat ilminde "kâriin kıraati hoca-

Tîk Çend'in Farsça sözlüğü *Bahâr-ı 'Acem*'in kapağı

